

Rezumatul lucrării de doctorat

Perspectiva istorică asupra fenomenului spiritist din România până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial

Drd. Ana Maria Ducuta

Această teză de doctorat își propune să analizeze fenomenul spiritist în spațiul românesc, așa cum apare el în societatea românească până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial. Deși figuri precum Bogdan Petriceicu Hașdeu sunt celebre pentru practicarea spiritismului, deși în presa cotidiană întâlnim articole referitoare la convorbirile cu spiritele morților, un studiu istoric sistematic și special focalizat asupra acestui fenomen din spațiul românesc nu există. Acest doctorat nu epuizează însă problematica fenomenului spiritist din presa românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, din pricina dificultății colectării surselor necesare anchetei.

Spiritismul în spațiul românesc ar părea neimportant, dar la o analiză mai amănunțită a presei și a preocupărilor literare și de divertisment a societății la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea, realizăm că el reprezintă nu doar un fenomen foarte prezent, ci și o reflecție a preocupărilor acestei perioade zbuciumate istoric pentru țara noastră și pentru spațiul european. Modernizarea societății românești și europenizarea ei face din spiritism nu doar un fenomen de import la modă, provenit din saloanele franceze unde doamnele își contactează soții defuncți cu ajutorul mediumilor, ci o reală unealtă prin care idei despre spiritualitate, cultură și istorie se răspândesc în spațiul românesc. Elitele sunt primele care vor intra în contact cu fenomenul spiritist, iar presa nu se va sfi să publice articole scrise de spiritiști renumiți precum Allan Kardec, Garbiel Delanne sau William Crookes, fie va cuprinde critici formulate de către unii reprezentanți ai bisericii referitoare la fenomen.

Capitolul întâi clarifică termenii cei mai uzuali și reprezentativi pentru teza de față. Capitolul doi discută poziția bisericii față de fenomenul spiritist, unde anume se situează aceasta și mai ales care sunt argumentele pe care biserica le aduce referitor la răspândirea spiritismului printre cei care susțin că sunt practicanți ai religiei creștine. Capitolele trei și patru discută istoriografia fenomenului spiritist în spațiul american, englez și francez, precum și în cel românesc. Aici sunt analizate principalele studii care apar despre fenomen, precum și implicațiile lor sociale și culturale pentru fenomenul spiritist. În cel de-al patrulea capitol cărțile precum și periodicele cu tematică spiritistă scrise de autorii români din perioada analizată sunt discutate, precum și raportul lor față de literatură din epocă. Cel de-al cincilea

capitol prezintă pozițiile prospiritiste așa cum apar ele în cărțile și periodicele spiritiste. Cel de-al șaselea capitol discută pozițiile contra fenomenului spiritist din presa și literatură românească. Ultimul capitol explică modul în care fenomenul spiritist a influențat dezvoltarea psihologiei experimentale, cu precădere în spațiul românesc. Pentru societatea românească fenomenul spiritism a reprezentat un pas înainte în procesul de modernizare și occidentalizare. Susținătorii săi s-au implicat activ în promovarea fenomenului și, prin urmare, și-au împărtășit preocupările cu alți membri ai elitei, ceea ce a dus la un efort comun în elevarea conștiinței și a cunoștințelor generale din acea vreme. Biserica ca instituție trebuia să aibă o poziție fermă față de fenomen și multe figuri faimoase ale bisericii au venit și s-au confruntat cu spiritismul cu argumente morale și etice. Fenomenul spiritist a încurajat transcendența a ceea ce era vechi și adoptarea a noi forme de exprimare. Rolul său în dezvoltarea psihologiei nu poate fi negat și pentru o țară ca România a fost crucial.

Studiile istorice, antropologice și sociale asupra fenomenului spiritist încep să apară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și ating apogeul la începutul secolului al XX-lea. Cu toate acestea, deși fenomenul spiritist a fost analizat în dimensiunea sa istorică, socială, științifică și antropologică în cazul Europei și Statelor Unite, în ample studii de specialitate, în cazul României întâlnim o absență nu numai a studiilor care să interpreteze traiectoria și influența fenomenului spiritist, ci o absență a oricărei istorii concludente a fenomenului spiritist¹. Fenomenul spiritist este plasat în afara istoriei, fiind inclus în categoria fenomenelor care nu pot fi consemnate drept istorice din pricina lipsei dovezilor care să ateste statutul său științific cât și în unele cazuri a conflictelor dintre ocultism și spiritism care au dus la includerea spiritismului în categoria fenomenelor parapsihice, pseudo-științifice și mai ales lipsite de importanță pentru orice istoric². Cu toate acestea, fenomenul spiritist are un rol important în istoria secolului al XIX-lea iar influența sa, deși indirectă, se regăsește în multe dintre disciplinele practicate astăzi, precum psihologia. Atât presa religioasă Greco-catolică (prezentă în publicațiile ziarului *Unirea* de la Blaj), cât și cea religioasă ortodoxă (prezentă în intervențiile lui David Voniga) au criticat cu asprime spiritismul și pe adepții săi și au încercat să demonstreze secvențial absența oricărei realități legate de spiritism și de ceea ce susțineau adepții săi că reprezintă acesta. Dacă în afară astronomul William Crookes și marele biolog Russel Wallace și-au mărturisit apartenența la mișcarea

¹ John B. Buescher, *The Other Side of Salvation. Spiritualism and the Nineteenth-Century Religious Experience*, Boston, Skinner House Books, 2004, p.37.

² Ilya Vinitsky, *Modern Spiritualism and Russian Culture in the Age of Realism*, Toronto, University of Toronto Press, 2009, p.89.

spiritistă, înființând în 1882 la Londra „Society for Psychical Research”, în România inițiatori ai mișcării spiritiste precum Stănulescu sau Hașdeu au deschis drumul către o nouă viziune asupra spiritismului.

Epoca victoriană a fost bântuită de supranatural, în sensul în care poveștile cu fantome și legendele cu spirite și demoni au suscitât un interes aparte din partea unui larg auditoriu iar premonițiile și deja-vuurile au devenit un subiect comun³. Vocile care se auzeau de dincolo de firul unui telefon, viteza căilor ferate precum și comunicarea la distanță prin intermediul tehnologiilor moderne au reprezentat tot atâtea motive pentru a crede și mai mult în dimensiunea spiritistă. Dimensiunea științifică a spiritismului, care se vrea a fi o știință în ciuda aspectelor religioase pe care le discută, nu a fost luată în serios de mulți dintre oamenii de știință ai vremii, însă contextul social, politic și economic al anilor 1850 a favorizat asimilarea spiritismului în anumite medii și adoptarea lui ca pe o curiozitate : așa-zisele „minuni” industriale veneau să detroneze știința clasică și să aducă în discuție o evoluție supranaturală. Telegraful electric care a dus la o viteză remarcabilă a circulației informației a coincis cu apariția spiritismului.

Așadar, progresul tehnic, forțând granițele dintre posibil și imposibil, a facilitat promovarea și adoptarea spiritismului de o bună parte a societății franceze⁴. În secolul al XIX-lea asistăm la o secularizare a societății franceze și odată cu aceasta la revenirea ocultismului ale cărui rădăcini erau ancorate în intelectualismul european al Renașterii. Această revenire a ocultismului s-a realizat în societatea europeană cu ajutorul mesmeriștilor, spiritualiștilor, teozofiștilor și a umaniștilor precum și a altor sisteme de credință alternative.

Revenirea ocultismului în Franța, în paralel cu tendințele intelectuale și sociale, era disprețuită de o bună parte a clericilor dar și a anti-clericilor. Problema cea mai mare pe care o pune fenomenul spiritist este volatilitatea ideologică care îl împiedică să rămână focusat pe demonstrarea sau infirmarea ipotezelor științifice pe care își propune să le demonstreze. Influența și răspândirea fenomenului spiritist țin de fertilitatea religioasă și culturală a națiunii unde ajunge, de avangardismul și de exuberanța socială care caracterizează societatea secolului al XIX-lea. Dacă pentru Statele Unite spiritismul prezintă niște date fabuloase

³ Simone Natale, *Supernatural Entertainments: Victorian Spiritualism and the Rise of Modern Media Culture*, Penn State University Press, 2016, p.72.

⁴ MB, Brower, *Unruly Spirits: The Science of Psychic Phenomena in Modern France*, Chicago & London, Chicago University Press, 2010, p.54.

pentru secolul al XIX-lea, pentru țări precum România starea de fapt este mult mai modestă⁵.

Cu toate acestea, deși spiritismul nu ajunge o religie națională așa cum se întâmplă în Statele Unite, în România spiritismul este pe buzele și în casele elitelor care practică această formă de recreere în cercurile cele mai înalte⁶. Pentru că dovezile asupra activităților spiritiste din secolul al XIX-lea din România nu sunt foarte abundente, cel mai la îndemână instrument pentru a analiza acest fenomen, îl reprezintă presa, atât cea nespiritistă cât și cea spiritistă.

Principala întrebare de cercetare: cum anume a acoperit presa românească din punct de vedere istoric fenomenul spiritist va căuta să identifice principalele argumente de natură istorică, religioasă și socială în dezbateră spiritistă, precum și să demonstreze rolul pe care această dezbateră l-a avut în conștiința publică și în dezvoltarea unor noi direcții istorice de cercetare. În vederea efectuării acestui fapt, vom studia revistele și ziarele apărute în România în perioada mai sus menționată. Scopul acestei lucrări este de a contribui la studiile istorice privind fenomenul spiritist în România, dar mai ales la modul în care presa și literatura de specialitate s-au raportat la acest fenomen.

Presa românească a exploatat fenomenul spiritist prin numeroase articole la sfârșitul secolului al XIX-lea, urmând că la începutul secolului al XX-lea exotismul spiritismului să dispară și pozițiile pro și contra fenomenului să devină mult mai clare. Poziția bisericii față de spiritism rămâne la fel de fermă de la început și până la sfârșitul perioadei analizate, indiferent de confesiunea religioasă a membrilor săi. Spiritismul este considerat un fenomen diabolic, în afara normelor religioase iar practicantii spiritismului sunt incompatibili cu ceea ce predică biserica. În ciuda poziției bisericii față de fenomenul spiritist, sunt și membri ai bisericii precum episcopul de Argeș și mitropolitul primat al Țării Românești din 1893 până în 1895 care participă la ședințele spiritiste și îl încurajează pe Bogdan Petriceicu Hașdeu în manifestările spiritiste pe care le are în presă.

La încetinirea răspândirii fenomenului spiritist cel mai mult contribuie profilul societății românești de la acea vreme, și anume rata urbanizării precum și analfabetismul. Conform recensământului din 1899, 78% din populația României era analfabetă iar în zonele rurale procentajul urcă până la 84%. În Transilvania și Banat, teritorii care aparțineau Imperiului Austro-Ungar la acea dată, dar în care populația era predominant română, situația

⁵ Arthur Wrobel, *Pseudo-science & Society in 19th-century America*, Kentucky, The University Press of Kentucky, 1987, p.118.

⁶ Barbara Weisberg, *Talking to the dead: Kate and Maggie Fox and the Rise of Spiritualism*, New York, Harper Collins, 2004, p.74.

era mai bună, cu un procent de 64,6% de analfabeți⁷. Pentru comunitatea științifică românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea, spiritismul este un fenomen straniu ale cărui fenomene reprezintă un punct de plecare pentru științe precum psihologia sau fiziologia. Psihologi români precum Florian Ștefănescu-Goangă sau Nicolae Vaschide au studiat în laboratoarele de psihologie experimentală din Franța, Germania și România fenomenele spiritiste pe care ulterior le-au explorat și încadrat în cadrul psihologiei experimentale.

Spiritismul în literatura românească a dus la o depășire a granițelor limbajului și la introducerea literaturii fantastice, a poveștilor despre stafii sau a pieselor de teatru cu temă spiritistă în conștiința literară românească. Spiritismul a suscitât interesul elitelor românești, ședințele spiritiste având loc în casele multora dintre aceștia, fiind una dintre activitățile cele mai cunoscute. Nu doar Bogdan Petriceicu Hașdeu participă la ședințe de spiritism, ci însuși Regina Elisabeta a României, participă și organizează ședințe spiritiste la Castelul Peleş. Revistele Spiritiste care apar sunt finanțate de avocați, juriști, medici care donează lunar sume deloc ne semnificative pentru întâlnirile, conferințele și aparițiile din presă ale mediumilor sau spiritualiștilor. Interesul pentru fenomenul spiritist atinge punctul culminant la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea, iar după Primul Război Mondial deja își va fi pierdut din strălucirea și exotismul de altă dată, dintr-un motiv foarte simplu: fenomenele spiritiste nu reușesc să schimbe societatea la nivelul la care își propun spiritiștii să o facă, prin urmare dezamăgirea vine în urma morții și a războiului care nu pot fi prevenite de "religia-știință", așa cum o numesc spiritiștii francezi.

Presa nespiritistă care abundă în articole despre fenomenul spiritist stă ca dovadă a importanței spiritismului pentru înțelegerea societății românești de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea. În dezbateră spiritistă se implică academicieni, istorici, arheologi, preoți, care încearcă fie să sprijine răspândirea fenomenului spiritist (C.Rădulescu Motru, B.P. Hașdeu) fie să oprească curiozitatea inerentă a oamenilor legată de practicarea spiritismului în cadrul ședințelor spiritiste (Gh. Marinescu, David Voniga, Vasile Suci, Nicolae Iorga sau Caragiale).

Rolul lui Bogdan Petriceicu Hașdeu în răspândirea spiritismului este unul crucial, acesta fiind pe nedrept exclus din studiile de specialitate în ceea ce privește activitatea sa literară după ce se declară spiritist. B.P. Hașdeu creează în cadrul mișcării spiritiste din România o adevărată mișcare filozofică, cu adânci implicații culturale și populare, care fac referire la credințe și tradiții românești păgâne și care sunt aduse la suprafață prin activitatea

⁷ Keith Hitchens, *op.cit.*, p.101.

de cercetare istorică a filologului B.P. Hașdeu. Elemente ale literaturii fantastice populare sunt prezente în opera lui B.P. Hașdeu după 1897, ceea ce nu face decât să o îmbogățească și să aducă un nou stadiu de evoluție în opera cărturarului. Impactul spiritismului în societatea românească mai poate fi înțeles și dintr-o altă perspectivă: unii dintre cei mai importanți scriitori români ai vremii au emis opinii asupra acestuia. Printre cei mai importanți se numără Ion Luca Caragiale, Ioan Slavici sau Ion Agârbiceanu. Opiniile acestora (critice în majoritate) au fost exprimate prin diversele publicații din epocă sau în unele cazuri au făcut subiectul chiar a unor creații literare (de exemplu Anton Bacalbașa în ale sale celebre povestiri cu Moș Teacă)⁸.

Ne întrebăm ce caracter a avut până la urmă fenomenul spiritist în România vremii? Unul elitist? A devenit o mișcare de masă? Răspunsul la această întrebare nu poate fi unul categoric, fiind vorba despre o serie de nuanțe care țin, după cum am reliefat deja, atât de profilul societății vremii, cât și a elitelor românești. În mod cert, spiritismul la noi a fost un fenomen de import, însă treptat s-a căutat, prin intermediul adepților curentului, să fie adaptat realităților spațiului românesc. Spiritismul în România a apărut ca un curent în cadrul elitelor, însă treptat s-a deschis înspre societate, grație „publicității”, din jurul său datorate presei, pe de o parte, iar, pe de altă parte, datorită eforturilor adepților săi. Astfel, se explică apariția revistelor spiritiste și a unei întregi literaturi de gen, care poate fi considerată ca având, de la un moment dat, un rol de popularizare. De asemenea, inclusiv criticile formulate împotriva mișcării spiritiste (chiar sub tutela Bisericii Ortodoxe Române) a avut rolul de a o populariza.

Totodată, remarcăm existența unui decalaj, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, între amploarea curentului în Occident și formele sale de manifestare din spațiul românesc. Această situație nu era proprie doar spiritismului, ci se regăsește în multe alte domenii de activitate sau în ceea ce privește unele idei și curente inovatoare din epocă. După Primul Război Mondial, fenomenul spiritist își pierde o parte din adepți, dar câștigă o alta. Pe de-o parte sunt cei dezamăgiți de faptul că spiritismul ca fenomen nu a putut împiedica izbucnirea războiului și fatalitățile implicite, pe de altă parte sunt cei care găsesc în spiritism un refugiu pentru comunicarea cu spiritele celor morți. După Primul Război Mondial cercetarea psihică din Franța și Statele Unite înflorește, apar institute pentru cercetarea fenomenelor mediumatice iar psihologi români precum Vaschide sau Gruber studiază chiar în laboratoarele în care se produc aceste experimente. Abia după cel de-al doilea Război Mondial influența spiritismului va începe să fie redusă considerabil până când în 1947 va

⁸ Anton Bacalbașa, *Moș Teacă spiritist*, București, Editura Litera, 2003.

dispărea odată cu venirea comuniștilor la putere.

Fenomenul spiritist românesc nu prinde amploarea celui din Statele Unite, Marea Britanie sau Franța dar acest fapt se datorează în primul rând condițiilor istorice și în al doilea rând condițiilor religioase, conștiința religioasă a românilor de la acea vreme nelăsând loc unor schisme ocultiste de așa amploare cum este cazul Statelor Unite unde protestantismul, evangeliismul și spiritismul sunt credințe răspândite care nu se exclud una pe alta. Cu toate acestea, spiritismul românesc este răspândit de-a lungul întregii țări, fiind practicat și dezbătut atât în Principate cât și în Transilvania. Influența lui B.P. Hașdeu asupra spiritismului este una benefică, acesta deși este combătut de istoricii care văd în apropierea sa de spiritism o rătăcire a unui tată înnebunit de durere, aduce o popularizare a fenomenului și contactul său direct cu elitele de la acea vreme în care se învârte B.P. Hașdeu.

În concluzie, spiritualismul are o influență covârșitoare asupra dezvoltării psihologiei experimentale în țări precum Franța, Germania, Statele Unite sau România. Datorită reputației academice și profesionale a întemeietorilor psihologiei experimentale românești, psihologii experimentali români se ridică la standardele internaționale, lucru certificat de prezența în publicațiile românești precum *Revista de psihologie* sau *Analele de psihologie* a unor psihologi celebri precum G.W. Allport, H.Pieron, C.Spearman sau F.Krueger. C.Rădulescu-Motru cât și F. Ștefănescu Goangă susțin teoria monistă, distanțându-se de teoria psihofizică a lui Wundt. Folosirea mai multor metode consecutive, precum și observația internă sunt criteriile cele mai importante după care se desfășoară cercetarea experimentală în România.

Bibliografie

Lucrări generale și studii speciale

Attick Richard, *Victorian People and Ideas: A Companion for the Modern Reader of Victorian Literature*, New York, W. W. Norton Company, 1973.

B. Inglis, *Natural and Supernatural: A History of the Paranormal from Earliest Times to 1914*, London, Hodder & Stoughton, 1977.

Ballet, G., *La psychose hallucinatoire chronique*, în *Revue Neurologique*, Nr.27(1914),p. 41–46.

Ballet, *La psychose hallucinatoire chronique*, în *Revue Neurologique*, Nr.27(1914),p. 41–46.

Bejat, Marian *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, București, Editura didactică și pedagogică, 1972.

Beloff, J., *Parapsychology: A Concise History*, London, Athlone Press, 1993.

Berge, Christine, *La voix des Esprits. Ethnologie du spiritisme*, Métaillé, Paris, 1990.

Berry, Catherine, *Experiences in Spiritualism: A record of extraordinary phenomena, witnessed through the most powerful mediums*, London, James Burns, 1876.

Binet, Alfred, *L'étude expérimentale de l'intelligence*, Paris, Schleicher, 1903.

Binet, Alfred, *The mind and the brain*, London, Dryden House, 1907.

Bonduelle, Michel, Gelfand, Toby, *Charcot. Un grand médecin dans son siècle*, Paris, Michalon, 1996.

Bragdon E (ed.) (2011) *Spiritism and Mental Health. Practices from Spiritist Centers and Spiritist Psychiatric Hospitals in Brazil*. Philadelphia: Singing Dragon.

Brandon, Ruth, *The Spiritualists: The Passion for the Occult in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, New York, Alfred A. Knopf, 1983.

Braude, Ann, *News from the spirit world: A checklist of American Spiritualist Periodicals.1847-1900*, Worcester, American Antiquarian Society, 1989.

- Braude, Ann, *Radical Spiritis: Spiritualism and women's Rights in Nineteenth Century America*, Beacon Press, Boston, 1989.
- Brent, J., *Charles Sanders Peirce: A Life*, Indianapolis, Indiana University Press, 1993.
- Brower, M. Brady, *Unruly Spirits. The Science of Psychic Phenomena in Modern France*, University of Illinois, 2010.
- Brown, E. M., "Neurology and spiritualism in the 1870s" in *Bulletin of the History of Medicine*, Nr.57(1983).
- Budd, S. *Varieties of unbelief: atheists and agnostics in English society, 1850-1960*, London, 1977.
- Buescher, John B., *The other side of salvation: Spiritualism and the nineteenth-century religious experience*, Boston, Skinner House Books, 2004.
- Bumham, J. C., *How superstition won and science lost: Popularizing science and health in the United States*. New Brunswick, Rutgers University Press, 1987.
- Buricescu, I. F., *Spiritism și Metapsihică*, București, Cugetarea, 1934.
- Buricescu, Ion. F., *Misterele Sufletului Omenesc*, București, Tipografiile Române Unite, 1934.
- Burlet, P., *Du Spiritisme considéré comme cause d'aliénation mentale*, Lyon, Richard, 1863.
- Burton, Jean, *Heyday of a Wizard: Daniel Home the Medium*, London, Harrap, 1948
- C. Cavalier, *Étude médico-psychologique sur la croyance aux sortilèges à l'époque actuelle*. Montpellier, Editeurs du Montpellier medical, 1868.
- C. Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2004.
- Cerullo, J., *Secularization of the soul: Psychical research in modern Britain*, Philadelphia, Institute for the Study of Human Issues, 1982.
- Charles Richet, "Les mouvements inconscients" in *Hommages Monsieur Chevreul a l'occasion de son centenaire 31 aout 1886*, Pari, Félix Alcan, ,1886, p. 79–94.
- Clenon, J. Mc, *Deviant Science: The Case of Parapsychology*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1986.

- Clervoy, P., "Esprit: Es-tu là ? La psychiatrie face à l'engouement spirite", *Perspectives psychiatriques*, Vol.3, Nr.41(2002), p. 237–240.
- Crabtree, A., "Automatism and the emergence of dynamic psychiatry", în *Journal of the History of the Behavioral Sciences* Vol.39, Nr.1(2003),p. 51–70.
- Crabtree, A., "Automatism and the emergence of dynamic psychiatry", în *Journal of the History of the Behavioral Sciences* Vol.39, Nr.1(2003),p. 51–70.
- Crookes, William, *Research in the Phenomena of Spiritualism*, J. Burns, London, 1874.
- Davis , A. *Early auditory studies: Activities in the psychology laboratories of American universities*, Washington DC, Smithsonian Institution Press, 1975.
- Delabarre, E. B., "Les laboratoires de psychologie en Amerique", în *L'annee psychologique*, Nr.1(1894).
- Delanne, G., *Le Phénomène Spirite: témoignage des savants*, Hachette Livre BNF, 1897.
- Delanne, Gabriel, *Le Spiritsme Devant La Science*, Nabu Press, 2010.
- Deledalle, Gérard *Charles S.Peirce.An Intellectual Biograpy*, John Benjamins, Publishing Company, 1990.
- Demetrescu, Scarlat, *Viața dincolo de mormânt*, 1928.
- Doyle, Arthur, Conan, *The history of Spiritualism*, London, Cassell, 1926.
- Drăgănescu, Mihail, *Calea. Înălțarea Spirituală și Morală*, Craiova, Institutul de Arte Grafice, 1936.
- Duhem Paul, Duhem, *Contribution à l'étude de la folie chez les spirites*, Paris, Hachette Livre, 2013.
- E. Cardeña Lynn , *Varieties of Anomalous Experiences: Examining the Scientific*
- Edith Hopkirk(editor), *From Memory's shrine :the reminescences of Carmen Sylva(H. M. QUEEN ELISABETH OF ROUMANIA)*, Philadephia&London, J.B.Lippincott Company, 1911.
- Ellenberger, H., *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*, New York, Basic Books, 1970. G. Ballet, *La psychose hallucinatoire chronique*, în *Revue Neurologique* ,Nr.27(1914),p. 41–46.

Ellenberger, H., *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*, New York, Basic Books, 1970. G. Ballet, *La psychose hallucinatoire chronique*, în *Revue Neurologique* ,Nr.27(1914),p. 41–46.

Evidence, Washington, DC: American Psychological Association, 2000.

EW, Capron, *Modern Spiritualism: Its Facts and Fanatisms, its Consistencies and Contradictions*, Boston, Bela Marsh, 1855.

Figuier, Louis, *Histoire du Merveilleux. Dans les Temps Modernes*, Paris, Hachette, 1860.

Firu, C., *Noțiuni de Epignosă. Misterul Morții*, Chișinău, Monitorul Oficial si Imprimeriile Statului Imprimeria Chișinău, 1934.

Flammarion, Camille, *Fenomenele Spiritismului*, Bucuresti, Alcalay&Co, 1899.

G. Charuty, *Le Couvent des fous*, Paris, Flammarion, 1985.

Gauld A., *Mediumship and Survival: A Century of Investigation*, Heinemann, London, 1982.

Gauld, A. *The founders of psychical research*, New York, Schocken Books, 1968.

GG de Clérambault, A. Brousseau, "La fin d'une voyante. Présentation de malade", *Bulletin de la Société Clinique de Médecine Mentale*, Nr.12(1920), p.223–230.

Gologan, G.D., *Spiritismul și minunile mântuitorului*, București, Editura Librăriei Teologice, 1939.

Guillard, M., *Table qui danse et table qui répond. Expériences à la portée de tout le monde*, Garnier frères, Paris, 1853.

Gurney, E., "Remarks on Professor Peirce's Paper", în *Proceedings of the American Society for Psychical Research*,Nr. 1, 1887, pp.157-180.

H. Claude , "Intuitions délirantes, obsessions et syndrome d'action extérieure", *L'Encéphale* Nr.28(1933), p.350–371.

Hall, Trevor, *The Spiritualists: The Story of Florence Cook and William Crookes*, New York, Helix Press, 1963.

Hall, G. S., "The affiliation of psychology with philosophy and the natural sciences", în *Science*, Nr.23(1906).

Hall, T. H., *The Spiritualists: The Story of Florence Cook and William Crookes*, New York, Helix Press, 1962.

Hardinge-Britten, Emma, *Modern American Spiritualism: A Twenty Years Record of the Communion between Earth and the World of Spirits*, New Hyde Park, University Books, New York, 1970, pp.45-59.

Harrington, A., *Hysteria, Hypnosis and the Lure of the Invisible: the Rise of Neo-Mesmerism in Fin-de-Siècle French Psychiatry*, London, Routledge, 1988.

Harris, Jose, *Private lives, public spirits: Britain, 1870-1914*, Penguin, 1994.

Hodder & Stoughton, 1984.

Home, Daniel, Douglas, *Les lumières et les ombres du spiritualisme*, Paris, Dentu, 1883.

Houser, Nathan *The Essential Peirce, Selected Philosophical Writings, Volume 1 (1867–1893)*, Bloomington, Indiana University Press, 1992.

Huteau, Michel, "Un météore de la psychologie française : Nicolae Vaschide (1874-1907)", în *Bulletin de psychologie*, Nr.2(2008).

Hyman, R., *The Elusive Quarry: A Scientific Appraisal of Psychical Research*, Amherst, Prometheus Books, 1989.

Hynes, Samuel, *The Edwardian Turn of Mind*, Random House UK, 1992.

Imbert-Gourbeyre, Antoine, *L'hypnotisme et la stigmatization*, Paris, Bloud&Barral, 1899.

Inglis, B. *Science and Parascience: A History of the Paranormal, 1914–1939*, London,

Iorga, Nicolae *Rezultatele luptei de purificare*, București, 1937, p.13.

Iorga, Nicolae, *O viață de om*, Editura Nicolae Stroilă, București, 1934, p.145.

Iorga, Nicolae, *Oameni cari au fost*, Editura pentru literatură, 1967, p.206.

Jenkins, Elizabeth, *The Shadow and the Light: A Defence of Daniel Dunglas Home, the Medium*, London, Hamish Hamilton, 1982.

Jenniard Du Dot, Alexandre, *Le spiritisme dévoilé, ou les faits spirites constatés et commentés*, Bloud&Barral, Paris, 1895.

JM.Charcot, *Oeuvres complètes. Leçons sur les maladies du système nerveux*, Paris, Progrès Médical, 1890.

Kardec, Allan, *Heaven and Hell. Divine Justice Vindicated in the Plurality of Existences*, Trübner, London, 1878.

Kardec, Allan, *Le Livre des Esprits*, Paris, Didier et Cle, 1860.

Kottler, Malcolm, Jay, “Alfred Russel Wallace, the Origin of Man and Spiritualism, ” in *Isis*, Vol.65, Nr.2(1974), pp.144-192.

Lachapelle, Sofie, *From Spiritism and Occultism to Psychological Research&Metapsychics in France, 1853-1931*, Johns Hopkins University Press, 2011.

Lamont, Peter, “Magician as conjuror:A frame analysis of Victorian mediums”, in *Early Popular Visual Culture*, Nr.1(2006) pp.43-54.

Lamont, Peter, “Spiritualism and a Mid-Victorian Crisis of Evidence”, in *The Historical Journal*, Vol.47, Nr.4(2004), p.897-920.

Lanska Douglas, Joseph, Franz Anton Mesmer and the Rise and Fall of Animal Magnetism:Dramatic Cures, Controversy and Ultimately a Triumph for the Scientific Method in *Brain, Mind and Medicine :Essays in Eighteenth-Century Neuroscience*,Springer, 2007, pp.301-320.

Leon, Nicolae, *Note și amintiri*, Cartea Românească, București, 1933.

Lévy-Valensi, J., “Spiritisme et folie“ in *L'Encéphale*, Vol.5, Nr.6(1910), p. 696–716.

Lévy-Valensi, J., *L'Automatisme mental dans les délires systematizes chroniques d'influence et hallucinatoires.Le Syndrome de dépossession*, Paris, Masson, 1927.

Lewis-Fernández R., Kleinman , A., “Cultural psychiatry: theoretical, clinical and research issues”, in *Psychiatric Clinics of North America*, Vol.18, Nr.3(1995), p. 433–448.

Low, Nichols, Thomas, *A biography of the Brothers Davenport*, London,Saunders, 1864.

Magnan, V., *Leçons cliniques sur les maladies mentales. Le délire chronique*, Paris, Lecrosnier et Babé, 1890.

Marie P., Vigouroux A. *Spiritisme et folie. Xè Congrès des aliénistes et neurologistes de France et de l'étranger*. Marseille and Paris: Masson, 1899.

Marinescu, G. *Spiritism și Metapsihism*, București, Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice, Seria III, Tomul III, Mem.10, Cultura Națională ,1926.

Mauskopf, S. H, *The elusive science: Origins of experimental psychical research*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1980.

MB, Brower, *Unruly Spirits: The Science of Psychic Phenomena in Modern France*, Chicago & London, Chicago University Press, 2010.

Medhurst, R. G., *Crookes and the Spirit World*, London, Souvenir Press, 1972.

Méheust, B. *Somnambulisme et médiumnité*, Paris, Les Empêcheurs de Penser en Rond, 1999.

Mirville, Jules-Eudes de, *Pneumatologie.Des esprits et de leurs manifestations fluidiques*, Paris, Vrayet de Surcy, 1858, pp.45-48.

Monroe, John Warne ,“Cartes de visite from the Other World : spiritism and the discourse of *laïcisme* in the early Third Republic”, în *French Historical Studies*,Nr.26(2003), pp.119-153.

Moore, William, “To hold communion with the nature and the spirit-world: New England’s spiritualist camp meetings, 1865-1910”, în *Perspectives in Vernacular Architecture*, Nr.7(1997), pp.230-248.

Morse, J.,*Leaves from my life: A narrative of personal experiences in the career of a servant of the spirits*, London, James Burns, 1877.

Murphy, G.,*William James on psychical research*, New Viking Press, 1960.

Myers, G. E. *William James: His life and thought*, New Haven, Yale University Press, 1986.

Nartonis, David, “The Rise of 19th-Century American Spiritualism, 1854-1873”, în *Journal for the Scientific Study of Religion*, Nr.49(2010), p. 361-373.

NL Zingrone, "Images of women as mediums: power, pathology and passivity in the writings of Frederic Marvin and Cesare Lombroso", in Coly L & White RA (editori) *Women and Parapsychology*, New York, Parapsychology Foundation, 1994,p.90–121.

Oppenheim, Janet, *The other world:spiritualism and psychical research in England*, 1850-1914, Cambridge,Cambridge University Press, 1985.

Owen, Alex, *The Darkened Room: Women, Power and Spiritualism in Late Victorian England*, Chicago, University of Chicago Press, 2004.

Owen, Alex, *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern*, Chicago, University of Chicago Press, 2004.

Pace, E. A., "On the definition of some modern sciences: Psychology", în *Popular Science Monthly*, Nr.61(1902).

Petriceicu Hașdeu, Bogdan, *O nevestă româncă în traiul pământesc și în viața după moarte. O conferință academică și mai multe ședințe extra-academice*, București, Editura Librăriei Socecu, 1903.

Plas R., "Psychology and psychical research in France around the end of the 19th century", în *History of Human Sciences*, Vol.25, Nr.2(2012), p. 91–107.

Plas R., *Naissance d'une science humaine, la psychologie: les psychologues et le "merveilleux psychique"*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes , 2000.

Porter, Katherine H., *Through a Glass Darkly: Spiritualism in the Browning Circle*, Lawrence, University of Kansas Press, 1958.

Redman, George A., *Mystic hours: Spiritual experiences*, New York, Partridge, 1859.

Reinsel, R., "Dissociation and mental health in mediums and sensitives: a pilot survey", *Proceedings of Presented Papers of PA 2003 Annual Convention*, 2003, p.200–221.

Richet, C. , "La métapsychique", *Proceedings of the Society for Psychical Research*, Vol. 19, Nr. 2(1905), p.3-34.

Rieber, Robert, W.David K. Robinson, *Wilhelm Wundt in History: The Making of a Scientific Psychology*, Kluwer Academic, 2001.

Ross, Dorothy, *G. Stanley Hall: The psychologist as prophet*, Chicago, University of Chicago Press, 1972.

Rotar, M. *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea*, vol. 2, Cluj Napoca, Accent, 2007

Rowell, Geoffrey, *Hell and the Victorians: A Study of the Nineteenth-Century Theological Controversies concerning Eternal Punishment and the Future Life*, Oxford Scholarly Classics, Oxford, 2000.

S. Wolf, *Brain, Mind and Medicine: Charles Richet and the Origins of Physiological Psychology*, New Brunswick, Transaction Publishers, 1993.

Saint-Germain, C.de, *Practical Hypnotism, Theories and Experiments*, Health Research Books, 1996.

Savin, Ioan Gh, *Iconoclaști și apostafi contemporani*, Tipografia Cărilor Bisericești, 1932, București.

Séglas, J., "L'hallucination dans ses rapports avec la fonction du langage. Les hallucinations psychomotrices verbales" în *Progrès Médical Vol.8*, Nr. 33(1888), p.124–126.

Shamdasani, S., "Encountering Hélène: Théodore Flournoy and the genesis of subliminal psychology", în Flournoy T, *From India to the Planet Mars: A Case of Multiple Personality with Imaginary Languages by Théodore Flournoy*, Princeton, Princeton University Press, 1994.

Sibley, N. W., "Psychical research and the roentgen and other X rays" în *The Westminster Review*, Nr. 49(1898).

Silas, Ferdinand, *Instruction explicative des tables tournantes*, Paris, Houssiaux&Dentu, 1853.

Stănulescu, C., *Fenomenele spiritualiste sau metapsyhice. Fenomenele fizice*, București, Cartea Românească, 1925.

Stănulescu, C., *Minunile Spiritismului*, București, Tipografia Nicu Grassiany, 1933.

Suciu, Vasile, *Hipnotism si Spiritism.Studiu Critico-Teologic*, Blaj, Tipografia Seminariului Arhidiecezan, 1906.

Tabacu, Jenica, *Amurgul Demiurgului.Ultimii ani de viață ai lui B.P.Hașdeu*, București, Saeculum Vizual, 2007.

Taylor, A. E., "The place of psychology in the classification of the sciences", în *Philosophical Review*,Nr. 15(1906).

Teleor,D., *B.P.Hașdeu(Savantul-Omul de spirit-Spiritistul)*, București, Tipografia L'independance Roumaine, 1908.

Toulouse, N.Vaschide, H.Pieron, *Technique de psychologie experimentale(Examen des sujets)*, Paris, 1904.

Urzică, Mihail, *Minuni și false minuni. Revelațiuni, semne dumnezeiești și satanisme*, București, Imprimeriile Curentul, 1940.

Von Schrenck-Notzing, B. *Phenomena of materialisation: A contribution to the investigation of mediumistic teleplastics*, London, Trubner, 1923.

Voniga, David *Espunerea spiritismului*, Arad, Tipografia Diecesana, 1898.

Wallis, R., *On the Margins of Science: The Social Construction of Rejected Knowledge*, Keele, University of Keele, 1979.

Weisberg, B. *Talking to the Dead: Kate and Maggie Fox and the Rise of Spiritualism*, San Francisco, HarperSanFrancisco, 2004.

Wetherbee, John *Shadows: Being a familiar presentation of thoughts and experiences in spiritual matters, with illustrative narrations*, Boston Colby&Rich, 1885.